

Socjalizacja i kontrola społeczna

Adam Rębacz

Adresat zajęć: uczniowie szkół ponadpodstawowych.

Rodzaj zajęć: wiedza o społeczeństwie.

Cel ogólny zajęć: Przybliżenie uczniom procesu socjalizacji na przykładzie warunków życia w Polsce po II wojnie światowej.

Cele szczegółowe:

Uczeń:

- zna i rozumie definicję socjalizacji i resocjalizacji;
- wie, jakie są etapy socjalizacji — pierwotna i wtórna;
- umie przedstawić warunki procesu socjalizacji w Polsce po wojnie, np. funkcjonowanie w niepełnych rodzinach, trudności ekonomiczne, ideologizacja życia społecznego;
- ma świadomość, jakie są istotne czynniki socjalizacji: rodzina, szkoła, grupa rówieśnicza, otoczenie medialne;
- rozpoznaje zaniedbania, problemy i patologie powojennego społeczeństwa w Polsce, np. bezrobocie lub praca dorywcza, brak kontroli nad dziećmi, bieda, alkoholizm;
- potrafi wyjaśnić, na czym polega socjalizacja dewiacyjna i odwrotna;
- ma świadomość, na czym opiera się porządek społeczny;
- rozumie mechanizmy kontroli społecznej oparte na systemie nakazów, zakazów i sankcji;
- zna środki wyrazu filmu dokumentalnego;
- orientuje się w realiach ekonomicznych, politycznych i społecznych życia w Polsce po II wojnie światowej;
- umie wskazać nieprawidłowości w procesie socjalizacji pokolenia powojennego w Polsce na podstawie filmów Kazimierza Karasza i Władysława Ślesickiego;
- posiada umiejętność pracy w grupie i wypowiedzenia swojej opinii w dyskusji na forum klasy.

Metody pracy: praca z filmem, elementy wykładu, mapa mentalna, dyskusja.

Formy pracy: praca w grupach, praca z całą klasą.

Środki i materiały dydaktyczne: filmy *Gdzie diabeł mówi dobranoc* (1956) i *Ludzie z pustego obszaru* (1957) w reż. K. Karabasza i W. Ślesickiego.

Słowa kluczowe: socjalizacja pierwotna i wtórna, odwrotna, dewiacyjna; resocjalizacja, patologia społeczna, porządek społeczny, kontrola społeczna, sankcje formalne i nieformalne, stygmatyzacja.

Czas: 1 godzina lekcyjna + projekcja filmu.

Bibliografia: Giddens A., *Socjologia*, Warszawa 2012 ■ Goodman N., *Wstęp do socjologii*, Zysk i S-ka, Poznań 1992 ■ Janicki A., Kięczkowska J., Menz M., *W centrum uwagi. Wiedza o społeczeństwie. Podręcznik do liceum ogólnokształcącego i technikum*, Warszawa 2013 ■ Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2005 ■ Sztompka P., *Słownik socjologiczny. 1000 pojęć*, Kraków 2020 ■ *Socjologia: problemy podstawowe*, pod red. Z. Krawczyka, W. Morawskiego, Warszawa 1991.

PRZEBIEG ZAJĘĆ:

Uczniowie mogą zapoznać się z filmami K. Karabasza i W. Ślesickiego *Ludzie z pustego obszaru* i *Gdzie diabeł mówi dobranoc* w ramach pracy domowej zadanej na poprzednich zajęciach lub pokaz filmów może być kolejnym elementem nowej lekcji, wprowadzonym po zapoznaniu uczniów z definicjami socjologicznymi, jeśli nauczyciel dysponuje dwiema godzinami lekcyjnymi. Kolejność oglądania filmów jest dowolna.

1. Nauczyciel wprowadza treść nowego tematu zawartego w podstawie programowej wiedzy o społeczeństwie dla liceum „Socjalizacja i kontrola społeczna”. Na tablicy zapisuje poniższe hasła, uczniowie tworzą w zeszytach (metodą mapy mentalnej) notatkę zawierającą hasła i definicje wypowiedziane przez nauczyciela. Młodzież poznaje znaczenie pojęcia socjalizacja oraz etapy socjalizacji i czynniki na nią wpływające. Definicje w ramach niniejszego scenariusza redagowane są na podstawie *Słownika socjologicznego. 1000 pojęć* Piotra Sztompki¹:

socjalizacja — proces nieprzerwanej interakcji jednostki z otoczeniem tj. innymi jednostkami, grupami, zjawiskami społecznymi, naturą, który wpływa na tożsamość oraz kształtuje umiejętności niezbędne do prawidłowego i aktywnego udziału w społeczeństwie. Wyróżniamy dwa podstawowe etapy socjalizacji;

socjalizacja pierwotna — odbywa się w okresie dzieciństwa i obejmuje podstawowe czynności tj. nauka chodzenia, mówienia, panowanie nad czynnościami fizjo-

¹ Sztompka P., *Słownik socjologiczny. 1000 pojęć*, Kraków 2020.

logicznymi, ale także w dalszym etapie socjalizacji pierwotnej, przyjmowanie norm grzecznościowych i interpretacja podstawowych ról społecznych, np. rola syna, córki, rodzica itd.;

socjalizacja wtórna — odbywa się w późniejszej fazie rozwoju, najczęściej po wejściu w wiek dojrzewania. Cechuje się poszerzeniem gamy ról społecznych w życiu jednostki, świadomym wchodzeniem w liczne grupy rówieśnicze oraz mieszane, intensyfikacją procesu edukacji. Proces socjalizacji wtórnej odbywa się przez całe życie ze zmienną intensywnością, w zależności od warunków życia i wieku jednostki;

resocjalizacja — proces modyfikacji osobowości i zachowań jednostki po odejściu od obowiązujących norm społecznych w wyniku zaburzenia procesu socjalizacji. Polega na zastosowaniu odpowiednich działań kształtujących normy i wartości społeczne, których jednostka nie miała możliwości poznać lub które zostały przez nią odrzucone. Przykładem działania resocjalizacyjnego jest określona w czasie izolacja od społeczeństwa, nadzór kuratora. Środowiskiem, gdzie jednostka podlega resocjalizacji może być szkoła, placówka wychowawcza, ale także areszt lub zakład karny.

Proces socjalizacji wtórnej może mieć charakter dewiacyjny, czyli sprzeczny z obowiązującymi powszechnie normami. Socjalizacja odwrotna polega na wdrażaniu norm i uczeniu zachowań starszego pokolenia przez młodsze. Jest wiele czynników wpływających na proces socjalizacji. Nigdy nie jest to proces jednolity i prosty w przebiegu.

Podstawowym czynnikiem socjalizacji pierwotnej jest rodzina. Rodzina wyznacza i zapewnia jednostce tożsamość społeczną, kształtuje predyspozycje życiowe.

Szkoła daje możliwość zdobywania wiedzy i uczestniczy w procesie wychowania jednostki. Jest też miejscem zetknięcia się z grupą rówieśniczą. Przebywanie wśród rówieśników służy naśladowaniu i porównaniu procesu socjalizacji na przykładzie wielu jednostek.

Przestrzenią socjalizacji są także media, czyli środki masowego przekazu oraz media społecznościowe. Media skutecznie wpajają wartości i normy, również te nieznane z innych źródeł. Mass media w atrakcyjny sposób przedstawiają treści, prezentują role i grupy społeczne niepoznane dzięki rodzinie i szkole. Obecnie media społecznościowe są najpopularniejszym sposobem komunikacji wśród przedstawicieli młodego pokolenia.

2. Wariantywnie uczniowie oglądają filmy *Gdzie diabeł mówi dobranoc* i *Ludzie z pustego obszaru* K. Karabasza i W. Ślesickiego. Nauczyciel przedstawia krótko autorów i okoliczności powstania filmów:

Kazimierz Karabasz (1930–2018) — wybitny dokumentalista, współtwórca tzw. polskiej szkoły dokumentu, wykładowca Państwowej Wyższej Szkoły Filmowej, Telewizyjnej i Teatralnej im. Leona Schillera w Łodzi, członek Polskiej Akademii Filmowej. Autor filmów m.in. tzw. czarnej serii polskiego dokumentu filmowego lat 50., które stały się wzorem dla następnych pokoleń filmowców. Dzieciństwo i kilka lat po wojnie spędził w Bydgoszczy, studiował w Łodzi, ale tematem jego wielu filmów dokumentalnych jest powojenna Warszawa.

W wyniku jego twórczości oraz pracy wykładowcy w łódzkiej filmówce powstała tzw. szkoła Karabasza, czyli metoda zapoczątkowana filmem *Muzykanci* z 1960 roku, polegająca na wnikliwej obserwacji otoczenia i ludzi, a unikania inscenizacji w filmie dokumentalnym.

Kazimierz Karabasz jest także twórcą filmów fabularnych m.in. *We dwoje* z 1977 roku i *Wędrujący cień* z 1979 roku, oba obrazy to telewizyjne filmy o parach młodych ludzi na początku dorosłego życia. Wyreżyserował też sześć spektakli Teatru Telewizji na podstawie literatury m.in. Milana Kundery, Arthura Millera, Augusta Strindberga i Janusza Korczaka.

Władysław Ślesicki (1927–2008) — reżyser filmów dokumentalnych i fabularnych, absolwent Wyższej Szkoły Filmowej, Telewizyjnej i Teatralnej im. Leona Schillera w Łodzi, na początku swojej twórczości związany z Wytwórnią Filmów Dokumentalnych w Warszawie. Najczęściej doceniane filmy dokumentalne Ślesickiego to stworzone wraz z Kazimierzem Karabaszem *Gdzie diabeł mówi dobranoc* z 1956 roku, *Ludzie z pustego obszaru* z 1957 roku, ale także *Wśród ludzi* z 1960, *Rodzina człowiecza* z 1966. Władysław Ślesicki jest autorem pierwszej ekranizacji powieści Henryka Sienkiewicza *W pustyni i w puszczy* w 1973 roku, ale jego debiutem fabularnym był film *Ruchome piaski* w 1968, do którego napisał scenariusz wraz z Kazimierzem Orłosiem.

Wątek powstania warszawskiego, którego był uczestnikiem jako członek Szarych Szeregów, i opowieść o losie mieszkańców Warszawy po upadku powstania umieścił w filmie *Droga daleka przed nami* z 1979 roku. Zekranizował także dla Telewizji Polskiej przedwojenną powieść *Lato leśnych ludzi* Marii Rodziewiczówny, przenosząc akcję filmu do lat 80. Niebagatelną rolę we wszystkich jego filmach, zarówno dokumentalnych, jak i fabularnych odgrywa przyroda i zmagania człowieka z naturą.

Filmy *Gdzie diabeł mówi dobranoc* i *Ludzie z pustego obszaru* autorstwa K. Karabasza i W. Ślesickiego są dziełami z tzw. czarnej serii polskiego filmu dokumentalnego powstałej w drugiej połowie lat 50., w okresie nazwanym „odwilżą gomulkowską”.

3. Uczniowie w grupach 3-, 4-osobowych wykonują pisemnie, tworząc jedną notatkę,

ćwiczenie dotyczące socjalizacji na przykładzie filmów K. Karabasza i W. Ślesickiego:

- Opisz krótko realia życia mieszkańców Warszawy po II wojnie światowej. Zwróć uwagę na przedstawione postaci, wygląd miasta i komentarz lektora;
- Oceń proces socjalizacji młodych bohaterów filmów. Napisz, czy jest on prawidłowy lub zaburzony (dewiacyjny), jeśli tak, to w jaki sposób można opisać nieprawidłowości w procesie socjalizacji mieszkańców Pragi i Targówka?;
- Przedstaw krótko relacje między młodzieżą a dorosłymi bohaterami filmów. Jak ukazane relacje wpływają na proces socjalizacji obu grup wiekowych?

4. Uczniowie czytają swoje notatki z odpowiedziami na zadane pytania i komentują je wzajemnie pod kontrolą nauczyciela.

5. Prowadzący wprowadza nowy wątek do treści lekcji — kontrola społeczna jako niezbędny warunek socjalizacji. Analogicznie do wcześniejszego sposobu zapoznawania uczniów z definicjami, nauczyciel zapisuje hasła — porządek i kontrola społeczna, sankcje, a uczestnicy zajęć tworzą definicje w zeszytach metodą mapy mentalnej. Uczniowie poznają środki kontroli społecznej.

Socjalizacja często jest procesem nieefektywnym i zaburzonym okresowo lub chronicznie. Równowaga między stworzonymi i powszechnie przyjętymi normami społecznymi, a tym samym wynikającymi z nich normami prawnymi, oraz postępowaniem jednostek nazywana jest porządkiem społecznym. Warunkiem prawidłowo przebiegającego procesu socjalizacji jest kontrola społeczna. Może mieć ona wymiar formalny, czyli realizowany przez instytucje samorządowe, rządowe lub pozarządowe lub nieformalny, inaczej środowiskowy, najczęściej jako presja otoczenia, oddziaływanie środowiska grupy rówieśniczej. Narzędziem kontroli społecznej są sankcje. Sankcja to reakcja społeczna na zachowanie jednostki. Wyróżniamy sankcje pozytywne — nagrody oraz sankcje negatywne — kary i środki karne przewidziane m.in. przez kodeks karny, ale także jako wykluczenie z grupy, izolacja społeczna (ostracyzm).

6. Uczniowie biorą udział w dyskusji inicjowanej przez nauczyciela wokół tematu: Jak powinna wyglądać skuteczna kontrola społeczna? Pytania pomocnicze do dyskusji:

- W jaki sposób w filmach dokumentalnych K. Karabasza i W. Ślesickiego jest przedstawiona kontrola społeczna młodych ludzi? (Należy spodziewać się odpowiedzi uczniów, że kontrola formalna i nieformalna nad młodzieżą jest niewystarczająca, słaba, młodzież jest zdeprawowana i pozostawiona sama sobie).

W związku z tym nauczyciel zadaje następujące pytania:

- Jakie są przejawy niewystarczającej kontroli społecznej nad bohaterami filmów?

- Jakie czynniki polityczne, społeczne i ekonomiczne wpływały na brak kontroli?
- Jakie instytucje powinny być zaangażowane w skuteczną kontrolę społeczną?
- Jak powinna wyglądać skuteczna nieformalna kontrola społeczna?
- Czy widzisz różnicę między środkami kontroli społecznej w Polsce okresu PRL i używanymi współcześnie?

PRACA DOMOWA:

Zapoznaj się z poniższą definicją stygmatyzacji społecznej:

Stygmatyzacja społeczna — proces nadawania obciążających znaczeń jednostce lub grupie na podstawie zachowania, wyglądu, pochodzenia, a także popularnych stereotypów i uprzedzeń do konkretnej cechy. Skuteczna stygmatyzacja powoduje przejście przez jednostkę lub grupę nadanych jej znaczeń i postępowanie zgodne z przypisanymi cechami.

Na podstawie definicji wykonaj polecenie: Wymień i porównaj główne przyczyny stygmatyzacji społecznej w Polsce po II wojnie światowej i współcześnie. Wypisz w zeszycie wnioski wynikające z tego porównania.